

Zastosowanie technologii Remmers w konserwacji malowideł ściennych kościoła franciszkanów w Przemyślu

Franciszkańskie założenie kościelno-klasztorne usytuowane zostało u zbiegu ulic Franciszkańskiej i Asnyka, na styku z rynkiem i stanowi istotny element niezwykle malowniczego układu urbanistycznego starego miasta w Przemyślu. Kościół franciszkański pod wezwaniem św. Marii Magdaleny w Przemyślu został wzniesiony w 1754 roku według projektu architekta Walentego Haltmana. W latach 1773–1780 powstały wspaniałe dzieła rzeźbiarskie i malarskie dekorujące elewacje i wnętrza świątyni. To tu właśnie malarz lwowski Stanisław Stroiński wraz ze swoim uczniem Tomaszem Gertnerem zrealizowali wspaniałą dekorację malarską w stylu rokoka z elementami malarstwa późnobarokowego. Na sklepieniach wewnątrz kościoła powstały malowidła iluzjonistyczne, a ściany, pilastry, glify okienne i przestrzenie między scenami figuralnymi pokryte zostały wspaniałymi i pełnymi koloru kompozycjami kwiatowymi, ornamentami rocaille, marmoryzacjami oraz malowanym iluzjonistycznie detalem architektonicznym z podkreśleniami wykonanymi blikami złota. Co wyjątkowo rzadkie w Polsce, malowidła figuralne i marmoryzacje stanowią jeden z elementów bogatego wystroju elewacji frontowej!

Historia konserwacji malowideł ściennych kościoła pw. św. Marii Magdaleny w Przemyślu

Po pożarze i odbudowie kościoła w XIX wieku, w latach 20. XX wieku Marian Stroński przeprowadził konserwację malowideł. Kolejna, pod kierunkiem Jana Wąsacza, miała miejsce w latach 70. XX wieku. W 2017 roku przystąpiono do ponownej konserwacji polichromii. Znana z wielu udanych realizacji firma konserwatorska Anety i Macieja Filipów z Rzeszowa rozpoczęła działania, w trakcie których wykonano konserwację techniczną i estetyczną malowideł na elewacji frontowej i południowej kościoła. Prace są kontynuowane do dzisiaj we wnętrzu świątyni.

Technologia wykonania malowideł ściennych i ich niszczenie

Fresk to technika malarstwa ściennego, w której pigmenty nanosi się na świeży tynk wapienny, a po jego stwardnieniu namalowana kompozycja łączy się z podłożem. Jednak nawet to niezwykle trwałe malowidło wykonane pigmentami na świeżym tynku może ulec zniszczeniom na skutek procesów fizycznych, chemicznych lub biologicznych. Na zły stan zachowania wystroju malarskiego wnętrza w kościele franciszkanów w Przemyślu miały wpływ wszystkie wymienione czynniki. Katastrofalne w skutkach było nadmuchowe ogrzewanie wnętrza, przez które na polichromiach i w rysach tynku osiadł czarny nalot. Jednak największe zmiany pierwotnego wyglądu polichromii spowodowały przemalowania. Po wykonaniu odkrywek okazało się, że zabrudzona i częściowo przemalowana pierwotna warstwa malarska powstała w technice al fresco i została wykonana przez Stroińskiego na mistrzowskim poziomie. Warstwa malarska była doskonale związana z tynkiem poprzez zastosowaną technologię malowania na świeżo nałożonej wyprawie wapiennej. Jednakże w wielu miejscach warstwa malarska czy też tynk podkładowy uległy destrukcji spowodowanej przez wodę i sole oraz wskutek działania wysokiej temperatury podczas pożaru w XIX wieku.

Konserwacja i restauracja malowideł

Konserwacja i restauracja malowideł ściennych to proces obejmujący analizę techniki ich wykonania i stanu zachowania i na tej podstawie dobór sposobu interwencji konserwatorskiej mającej na celu spowolnienie procesów zniszczeń i zachowanie malowideł dla przyszłych pokoleń. Każdy z etapów prac konserwatorskich i restauratorskich musi być wykonywany przez doświadczonego konserwatora

Fot. 1. Fragment polichromii wewnątrz kościoła podczas wykonywania prób oczyszczania

Fot. 2. Nakładanie pędzlem pasty lateksowej Remmers Arte Mundit na fragmencie elewacji

dzieł sztuki o odpowiedniej specjalizacji. Tak też się stało podczas prac w kościele pw. św. Marii Magdaleny w Przemyślu. W trakcie wykonywania prób konserwatorzy odkryli, że w prezbiterium sceny figuralne w formie obrazów są w większości zachowane w oryginale z niewielkimi retuszami. Natomiast poza scenami XVIII-wieczna warstwa malarska zachowała się pod wtórnymi przemalowaniami. Doświadczony

zespół konserwatorów na podstawie całościowych wniosków z badań konserwatorskich wykonanych in situ oraz wyników analiz laboratoryjnych uzgodnił z komisją konserwatorską szczegółowy tok postępowania względem polichromii i detali architektonicznych.

Innowacyjna metoda oczyszczania powierzchni malowideł ściennych

Proces oczyszczania to zasadniczo ważny element procesu konserwacji. Celem jest odsłonięcie spod niepożądanych nawarstwień autentycznej powierzchni oraz przygotowanie zabytku do dalszych zabiegów konserwatorskich. Kluczem do osiągnięcia pozytywnego efektu jest oczyszczenie bez efektu „prze-czyszczania” czy wręcz zniszczenia substancji oryginalnej, w tym przypadku malowidła ściennego.

Charakter nawarstwień na powierzchni malowideł ściennych na elewacjach zewnętrznych i wewnątrz kościoła franciszkanów w Przemyślu był odmienny. Na zewnątrz były to nawarstwienia typu atmosferycznego, spoiwa i powłoki malarskie użyte podczas wcześniejszych prac konserwatorskich. Zadaniem, które postawili sobie konserwatorzy z firmy KKZ M. Filip, A. Filip s.c., było znalezienie metod, które byłyby skuteczne w usuwaniu przemalowań i nie powodowały zniszczeń fizycznych w procesie oczyszczania czy też chemicznych, które mogłyby powstawać w wyniku uruchomionych procesów chemicznych. Testowano różne metody, m.in. oczyszczenie na sucho, na mokro, detergentami konserwatorskimi i parownicą. Po usunięciu powierzchniowego zabrudzenia do zdjęcia niedających się usunąć bez użycia agresywnych rozpuszczalników organicznych warstw przemalowań i zabrudzeń pochodzenia atmosferycznego przetestowano pasty lateksowe typu peel-off. Wybrano dwukomponentowy preparat Remmers Arte Mundit, zawierający naturalny lateks, który po wyschnięciu umożliwił oderwanie zabrudzeń i przemalowań wcześniej rozpuszczonych przez substancję aktywną EDTA. Po usunięciu zwulkanizowanego lateksu wraz z warstwą zanieczyszczeń i przemalowań powierzchnię przecierano wilgotną gąbką, aby usunąć pozostałości substancji aktywnej.

Z bagażem doświadczeń zebranych podczas prac konserwatorskich na elewacjach

Fot. 3. Ściąganie błony lateksowej z zanieczyszczeniami i przemalowaniem ze sklepienia wewnątrz kościoła

przystąpiono do prób oczyszczania malowideł ściennych wewnątrz kościoła. Wewnątrz były to nawarstwienia o charakterze tłustego kurzu oraz warstwy dwóch faz przemaalowań. Na powierzchniach malowideł wewnątrz kościoła zabrudzenia miały charakter powierzchniowy i nie były związane z powierzchnią aż tak silnie. Przemalowania starano się usuwać metodami niewprowadzającymi dużej ilości wody do tynku. Po usunięciu miękkimi pędzlami i gąbkami wiszab powierzchniowych zanieczyszczeń z barokowych wypraw tynkarskich przystąpiono do prób usuwania przemaalowań pochodzących z co najmniej dwóch wcześniejszych interwencji konserwatorskich. Na ścianach i sklepieniach w miejscach reprezentatywnych dla stanu zachowania przetestowano szereg metod. Jako podstawową metodę usuwania silnie związanych z podłożem zanieczyszczeń oraz przemaalowań wybrano Arte Mundit Eco – jednokomponentowy produkt niezawierający EDTA.

Zalety i wady metody peel-off do usuwania nawarstwień z polichromii

Do zalet czyszczenia z użyciem past peelingujących Remmers Arte Mundit należy z pewnością zaliczyć brak hałasu podczas procesu czyszczenia, brak wydzielania się silnych zapachów czy powstawania spalin. Metoda nie powoduje zapylenia wnętrza, ani nie wymaga użycia dużej ilości wody. Umiejętnie stosowana jest bezpieczna dla oczyszczanych obiektów, komfortowa zarówno dla posługujących się nią konserwatorów, jak i dla osób uczestniczących w nabożeństwach.

Metoda peel-off do oczyszczania malowideł ściennych nie jest zabiegiem, którym mogą posługiwać się osoby bez właściwego wykształcenia i praktyki. Istnieje ryzyko niewłaściwego użycia Arte Mundit, w wyniku czego może dojść do usunięcia wtórnych nawarstwień wraz z pierwotnym malowidłem. Jedynie doświadczony konserwator dzieł sztuki po wykonaniu prób jest w stanie świadomie podjąć decyzję o zastosowaniu najlepszej w danym przypadku metody czyszczącej.

W konserwacji zabytków zagadnieniu technologii oczyszczania poświęca się

wiele uwagi, rozwija się metody konwencjonalne i wciąż poszukuje nowych. Stosowane metody i materiały czyszczące nie mogą zagrozić obiektowi zgodnie z zasadą „Primum non nocere”, która obowiązuje nie tylko medyków, lecz także konserwatorów dzieł sztuki.

Jacek Olesiak

konserwator dzieł sztuki
Remmers Polska Sp. z o.o.

Fot. nr 1, 2, 3 KKZ M. Filip, A. Filip s.c.

Fot. nr 4 Jacek Olesiak

Fot. 4. Wnętrze kościoła franciszkanów po konserwacji

SKRÓT DANYCH O OBIEKCIE I INWESTYCJI

Obiekt: Malowidła ścienne w kościele pw. św. Marii Magdaleny w zespole oo. Franciszkanów, ul. Franciszkańska, Przemyśl
 Wpis do rejestru zabytków: A – 428 06. 06.191983
 Datowanie: 1754–1778
 Właściciel: Parafia rzymskokatolicka pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i św. Franciszka
 Kościół klasztorny Franciszkanów (Braci Mniejszych Konwentualnych)
 Wykonawca prac konserwatorskich: Kompleksowa Konserwacja Zabytków M. Filip, A. Filip s.c.